

Uplatňování trestních sankcí vůči osobám seniorského věku

The Application of Criminal Penalties against Elderly Persons

Jana Firstová*

Abstrakt

V souvislosti se změnami demografické situace v jednotlivých státech, stárnutím populace dochází též k pozvolnému nárůstu pachatelů z řad seniorů. Je nutné konstatovat, že dosavadní přístupy klasické trestní justice příliš nereflektují specifické potřeby seniorů a s tím související možnosti společnosti v oblasti zacházení s touto věkovou kategorií osob dopouštějících se protiprávní činnosti. Příspěvek se zabývá myšlenkou naplňování účelu trestu ve vztahu k pachatelům seniorského věku při respektu jednotlivých teorií trestu, tak jak jsou v jednotlivých opatřeních či sankcích zastoupeny. Zabývá se též specifiky zacházení se seniory ve výkonu trestu odnětí svobody, kdy poukazuje na nárůst podílu osob starších 65 let ve vězeňských zařízeních a na nutnost vypracování komplexního modelu zacházení s vězni seniorského věku, který se již v určitých náznacích objevuje též v nové zpracované koncepci vězeňství do roku 2025.

Klíčová slova

penitenciární péče; senior; věznice; teorie trestu; trest odnětí svobody; zacházení.

Abstract

Population ages, there are changes of demographic situation in individual countries. Also to slow the increase in offenders from the ranks of the elderly. It must be stated that the existing approaches of the classic criminal justice too do not reflect the specific needs of the elderly and related companies in the area of treatment options with this age categories of persons who perpetrate the illegal activity. The paper deals with the idea of fulfilling the purpose of punishment in relation to the perpetrators of the senior age in respect of the various theories of punishment, as they are in individual measures or sanctions. It deals with the specifics of treatment in prison, which refers to an increase in the proportion of persons aged 65 years in prison and the need to work out a comprehensive model of treatment of prisoners seniors.

Keywords

Penitentiary Care; Senior; Prison; Theory of Punishment; Imprisonment; Treatment.

* Plk. PhDr. JUDr. Jana Firstová, Ph.D., Katedra kriminologie, Fakulta bezpečnostně právní PA ČR v Praze / Department of Criminology, Faculty of Security and Law, The Police Academy of the Czech Republic, Prague, Czech Republic / E-mail: firstova@polac.cz

Problematické uplatňování trestních sankcí vůči seniorům¹ není v současné době v České republice v rámci systému trestního práva věnována dostatečná pozornost. Zájem laické, ale i odborné veřejnosti o tuto problematiku stoupá často až v okamžiku prezentace „senzačních“ kriminálních kauz, ve kterých jsou hlavními aktéry právě osoby vyššího věku, ve sdělovacích prostředcích. Titulky typu: „*Senior obviněn z bombových výbuřtek*“; „*Senior sňupal kokain přímo před policistou během silniční kontroly*“; „*Seniorka chtěla vyzkoušet vše, i prodej heroinu*“; „*Senior se pokusil zabít nájemníka vidlemi, broží mu až 20 let*“; „*Seniorovi se zalíbilo auto s klíči ve dveřích, ukradl ho před očima majitele*“, nás nutně vedou k zamyšlení se nad problémem adekvátních a efektivních forem trestněprávní reakce na kriminalitu seniorů a limity výkonu jednotlivých, ve vztahu k této specifické věkové kategorii pachatelů trestné činnosti, vhodných sankcí.

Populace stárne. Ve společnosti dochází k procentuálnímu nárůstu lidí vyššího věku. To jsou nesporná fakta, jež potvrzuje stávající demografická situace řady vyspělých států světa. V současné době senioři tvoří početnou část obyvatelstva, kterou nelze vnímat jako okrajovou. Seniorské je třeba vnímat jako specifickou cílovou skupinu, které je třeba věnovat náležitou pozornost a to jak z pohledu sociálního, medicínského, psychologického, tak též z aspektu kriminologického.

Senioři se stávají středobodem zájmu řady mezinárodních aktivit již od sedmdesátých let minulého století. Na půdě Organizace spojených národů byla 14. prosince 1978 přijata rezoluce č. 33/52 k problematice seniorů ve společnosti, v níž byly vytyčeny základní úkoly v této oblasti. V roce 1982 v souvislosti s vyhlášením tohoto roku jako „Roku starého člověka mezi námi“ přijalo Valné shromáždění OSN „Mezinárodní akční plán o stárnutí“, který sledoval zajištění sociálních a ekonomických jistot pro seniory v duchu zachování jejich statutu plnohodnotných, uznávaných a adekvátně angažovaných členů společnosti. Valné shromáždění OSN následně vyhlásilo v roce 1990 1. říjen za „Mezinárodní den seniorů“. V devadesátých letech minulého století se uskutečnila řada odborných akcí zaměřených právě na podporu kvality života seniorů. Rok 1999 byl vyhlášen Valným shromážděním OSN „Mezinárodním rokem starších lidí“. Členské státy OSN byly vyzvány k vytvoření národních strategií v oblasti zajištění potřebné péče a podpory seniorů. Cílem je prosazování konceptu úspěšného stárnutí za současného posilování zodpovědnosti a soběstačnosti seniorů za účelem úspěšné integrace ve společnosti.

---

¹ Definice seniorského věku prochází jistým vývojem. V současné době dochází k posunu hranice z 60 na 65 let. Dle některých autorů je dále seniorský věk blíže diferencován: „*Mladí senioři 65-74 let, kteří nejčastěji řeší otázky odchodu do důchodu, volného času, aktivit a seberealizace. Starší senioři 75 - 84 let, kteří se pak často zabývají otázkami adaptace na nové prostředí (v případě ústavní péče či dlouhodobé hospitalizace, nebo v případě pobytových služeb sociální péče), tolerance zátěže, stonání a osamělosti. Velmi starší senioři, u kterých dominuje problematika soběstačnosti a zabezpečení.*“ Viz KALVACH, Zdeněk; ZADÁK, Zdeněk; JIRÁK, Roman; ZAVÁZALOVÁ, Helena; SUCHARDA, Petr a kolektiv. *Geriatr a gerontologie*. Praha: Grada, 2004. ISBN 80-247-0548-6.

Do národních programů, v duchu naplnění těchto cílů, mají být implementovány tyto principy pro seniory v rámci OSN²:

- princip nezávislosti
- princip seberealizace
- princip zúčastněnosti
- princip starostlivosti
- princip důstojnosti

Národní akční plán ČR³ vychází též z „Mezinárodního akčního plánu o stárnutí“, jež byl přijat na Druhém světovém shromáždění k problematice stárnutí v roce 2002 (konaném ve dnech 8. – 12. dubna 2002 v Madridu).

Kvalita života seniora je silně individuální záležitostí, jež je ovlivňována řadou faktorů. Výrazným způsobem se mění situace seniora v období zahájení důchodu. Člověk se dostává do nové role, která je často negativně ze strany seniora vnímána a prožívána. Kvalita života seniora se mění.

Dle výzkumu Světové zdravotnické organizace WHOQOL (1997) se na kvalitě života podílí šest základních oblastí s různým počtem v nich zastoupených indikátorů:

1. Fyzické zdraví – mezi indikátory můžeme zahrnout: energii a únavu, bolest, spánek, odpočinek.
2. Psychické funkce – vlastní tělo a vzhled, negativní a pozitivní emoce, sebehodnocení, myšlení, učení, paměť a pozornost.
3. Úroveň nezávislosti – mobilita, aktivity každodenního života, závislost na lécích a zdravotních pomůckách, pracovní kapacita.
4. Sociální vztahy – osobní vztahy, sociální podpora, sexuální aktivity.
5. Prostředí – finanční zdroje, svoboda, fyzická bezpečnost, zdraví a sociální péče, prostředí domova, možnost získat informace a kompetence, doprava...
6. Spiritualita (náboženství, osobní přesvědčení).⁴

Tyto faktory je nezbytně nutné brát v potaz při zajišťování efektivní podpory a péče o osoby seniorského věku v duchu naplňování cílů výše uvedeného akčního plánu o stárnutí.

Kriminologická východiska

V souvislosti se stárnutím populace přibývá též napříč osobami seniorského věku sociálně deviantních jevů, mezi něž můžeme bezpochyby zařadit i kriminální činnost. Osoby seniorského věku, u kterých dochází především po 65. roku věku k řadě psychických, soma-

---

2 Obdobně: BALOGOVÁ, Beáta. Kvalita života seniorov. In: MÜHLPACHR, Pavel a kol. *Schola Gerontologica*. Brno: Masarykova univerzita, 2005, s. 167. ISBN 80-210-3838-1.

3 Národní akční plán podporující pozitivní stárnutí pro období let 2013-2017.

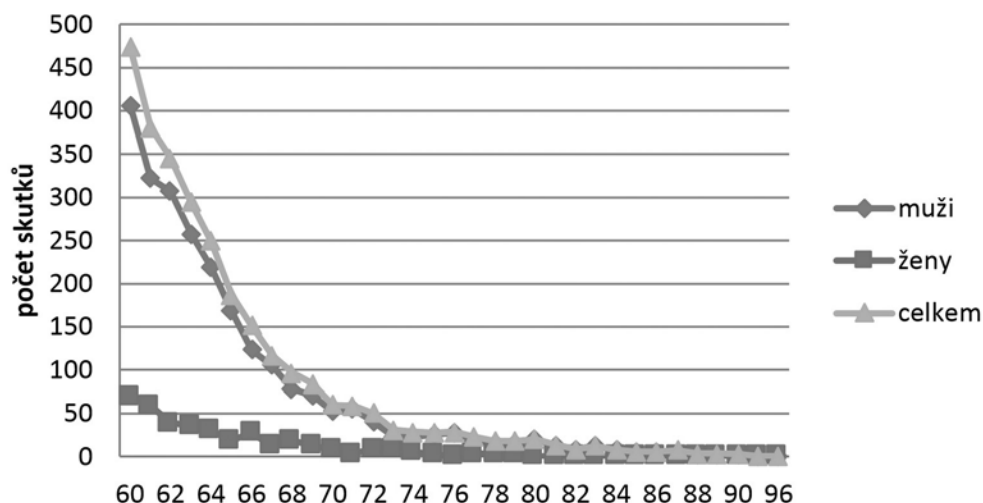
4 Převzato volně: BALOGOVÁ, Beáta. Kvalita života seniorov. In: MÜHLPACHR, Pavel a kol. *Schola Gerontologica*. Brno: Masarykova univerzita, 2005, s. 164–165. ISBN 80-210-3838-1.

tických změn, k rozvoji či prohlubování různých onemocnění, ke změně životního stylu, společenského postavení, tuto situaci intenzivně prožívají a též na ni diferencovaně reagují. Jako další rizikový faktor u této kategorie osob působí vznik a prohlubování různých duševních onemocnění, jež mohou být doprovázeny nedůvěrou, labilitou, emoční nevyrovnaností, které mohou vyústit v některých případech až v různé projevy kriminality.

Kriminalita seniorů patří stále k problematice, které není v rámci odborných publikací věnována dostatečná pozornost. Je to dáno především nízkým procentuálním zastoupením pachatelů seniorského věku mezi pachateli evidované kriminality a to nejen v České republice. Taktéž výzkumné aktivity zaměřené na pachatele trestné činnosti kategorií seniorů stále opomíjejí. V České republice nemáme doposud data z relevantních výzkumných šetření, jež by se zabývala především etiologickými otázkami kriminality páchané osobami vyššího věku v zájmu vypracování a následné realizace efektivních nástrojů kontroly těchto sociálně deviantních jevů.

Podíváme-li se na data dostupná z neoficiálních výstupů Policejního prezidia dotýkající se věkového rozložení pachatelů evidované kriminality spáchané na území České republiky (graf č. 1), vidíme, že po dosažení 60 let věku evidovaná kriminální činnost pachatelů výrazněji klesá. Koresponduje to s poznatky současné vývojové kriminologie, která hovoří o ústupu od kriminální dráhy u pachatelů trestné činnosti v souvislosti s postupujícím věkem a s tím souvisejícím psychosociálním zráním osobnosti.

Graf č. 1: Celková evidovaná kriminalita dle věku pachatelů 60 let a více

Zdroj: Vlastní zpracování na základě dat poskytnutých PP ČR

Jednotlivé teorie se snaží o vysvětlení geneze kriminality reflektující přitom jednotlivé faktory, ať již statické, či dynamické a další významné skutečnosti, které sehrávají nezapopíratelnou úlohu při hledání optimálních způsobů jejich kontroly. Teorie, které usilují

o vysvětlení vzniku a existence kriminality, by měly být podloženy výsledky empirických (zpravidla kriminologických) výzkumů. Validní výzkumy v oblasti etiologie kriminality páchané seniory provedeny nebyly, proto při výkladu etiologie protispoločenské činnosti této věkové kategorie pachatelů trestné činnosti vycházíme z obecných poznatků o etiologii kriminality jako takové. Je však třeba mít na paměti, že ani empiricky podložené, ověřené teorie nám nedávají univerzální model vysvětlující genezi kriminality, ale pouze částečně poskytují informaci o jejích možných příčinách. V 19. stol. převládaly tzv. jednodimensionální přístupy, hledající tzv. hlavní příčinu buď v oblasti sociálního prostředí, nebo v osobnosti jedince. Franz von Liszt (1905) se pokusil o sjednocení doposud vzájemně si konkurujících kriminologických škol, v této souvislosti hovoříme o tzv. integračních konceptech, které představují moderní multifaktorové kriminologické teorie.⁵ Právě absence speciálních výzkumů zaměřených prioritně na poznání příčin a podmínek páchaní kriminality osobami seniorského věku značně komplikuje efektivní kontrolu tohoto negativního jevu.

Mezi základní úkoly státu patří ochrana společnosti před kriminalitou. Prostředky sociální kontroly jako jsou náboženství, morálka, výchova, právo je zabezpečována konformita jednotlivých členů společnosti, je reagováno na odchýlné sociální chování, kriminalitu nevyjímaje.⁶ Reakce na kriminalitu osob seniorského věku je značně komplikovaná. Její složitost je dána specifiky této věkové kategorie, tak jak byly uvedeny výše, jež se nutně odrážejí též v etiologii jejich protispoločenské činnosti. V souvislosti s volbou vhodných opatření, jakožto prostředky reakce na jejich kriminální chování vyvstávají do popředí otázky související s naplňováním účelu trestu.

Vymezení účelu trestu, tak jak bylo definováno v dřívějším trestním zákoně z roku 1961⁷, v současném trestním zákoníku nenacházíme. Trestní zákoník č. 40/2009 Sb. však stále akcentuje tzv. smíšenou teorii trestání, která spojuje jak ochrannou, nápravnou tak i preventivní funkci trestu. V souvislosti s „trestáním“ pachatelů seniorského věku je však třeba se zamyslet, zda jsou tyto funkce naplňovány. Při ukládání sankcí pachatelům trestné činnosti je třeba respektovat obecné zásady trestání a ukládání ochranných opatření. Jedná se o zásady zákonnosti („nulla poena sine lege“), přiměřenosti, personalit sankce, neslučitelnosti určitých druhů sankcí u téhož pachatele, individualizace a humanity použitých sankcí.⁸ Poslední dvě zmiňované je třeba brát v potaz zvláště u pachatelů seniorského věku. Dle zásady individualizace použitých sankcí se při stanovení druhu a výměry trestu berou v potaz jak okolnosti vztahující se k závažnosti spáchaného trestného činu, tak

5 Blíže: VÁLKOVÁ, Helena; KUČHTA, Josef a kol. *Základy kriminologie a trestní politiky*. 2. vyd. Praha: C. H. Beck, 2012, s. 53 a násl. ISBN 978-80-7400-429-2.

6 VÁLKOVÁ, Helena; KUČHTA, Josef a kol. *Základy kriminologie a trestní politiky*. 2. vyd. Praha: C.H. Beck, 2012, s. 220. ISBN 978-80-7400-429-2.

7 Zákon č. 140/1961Sb., trestní zákon.

8 GRIVNA, Tomáš; SCHEINOST, Miroslav; ZOUBKOVÁ, Ivana a kol. *Kriminologie*. 4. vyd. Praha: Wolters Kluwer, a. s., 2014, s. 180. ISBN 978-80-7478-614-3.

k možnostem sociální reintegrace pachatele a jeho poměrům. Tyto okolnosti je nutné důkladně posoudit u každého pachatele, u seniora pak zvláště. Druh trestu a samotný jeho výkon by měl směřovat k úspěšné sociální reintegraci pachatele⁹, který bude po jeho absolvování schopen žít plnohodnotný život občana v souladu se společenskými normami.

Dle zásady humanity je nepřípustné ukládání krutých a nepřiměřených trestů ve vztahu ke konkrétnímu pachateli. V této souvislosti je nutné vždy přihlédnout individuálně k sociálním, psychickým, zdravotním, ekonomickým faktorům, jež ovlivňují život pachatele – seniora jak na svobodě, tak ve výkonu trestu odnětí svobody, ale i po jeho vykonání. Právě ukládání nepodmíněných trestů odnětí svobody seniorům v sobě nese další rizika související s aktuálním zdravotním stavem a prognózou jeho vývoje, udržitelností pozitivních sociálních vztahů využitelných pro další bezkonfliktní, spořádaný život po propuštění, udržitelnost bydlení a v neposlední řadě též možnosti obnovy narušených sociálních vztahů mezi pachatelem a obětí a s tím související přiměřené satisfakce oběti trestného činu.

Budeme-li vycházet z jednotlivých teorií trestu, které se v praxi nutně prolínají, povede nás to k zamyšlení nad tím, která z těchto teorií nachází své opodstatnění v případě reakce na trestnou činnost seniorů. Odplatná neboli retributivní teorie patří k těm nejstarším teoriím, jež spatřuje v trestu určitou újmu, která na pachatele působí za spáchané provinění. V posledních letech můžeme hovořit o jisté renesanci této teorie v důsledku poukazu na neúčinnost rehabilitačních a resocializačních přístupů při zacházení s pachateli trestné činnosti. Je jisté nesporné, že na každé porušení obecně stanovených norem, pravidel chování by mělo být ze strany kompetentních institucí reagováno a každému pachateli trestného činu a to i osobě seniorského věku uložena patřičná sankce (odplata). Aplikačním problémem se pak stává otázka přiměřenosti újmy (trestu) ve vztahu k (nebezpečnosti) závažnosti protiprávního jednání (trestného činu). Samotná újma, která vzniká pachateli uložením příslušného trestu, může v konkrétním případě pachatele odradit od dalšího porušování právních norem (individuální prevence). Současně je tak naplňována jedna z dalších teorií trestu a to je odstrašení. Při uplatňování této teorie je tak třeba více přihlížet k osobnosti pachatele, k jeho vlastnostem, dosavadním zkušenostem, zastávaným hodnotám, dosaženému stupni rozumových schopností. Trest má dle této teorie odrazovat pachatele případně potencionálního pachatele od páčání trestné činnosti. Zločin se nesmí vyplácet a trest by měl v sobě nést též ztrátu, odejmutí všech výhod trestným činem získaných. Realizované výzkumy ukazují že „*preventivní funkce trestu nespočívá v jeho tvrdosti, ale v jeho neodvratitelnosti*“.¹⁰

⁹ U osob seniorského věku ve VTOS se jedná o nelehký úkol s ohledem na jejich klesající kognitivní schopnosti.

¹⁰ Obdobně: VÁLKOVÁ, Helena; KUČTA, Josef a kol. *Základy kriminologie a trestní politiky*. 2. vyd. Praha: C.H. Beck, 2012, s. 226. ISBN 978-80-7400-429-2. GRIVNA, Tomáš; SCHEINOST, Miroslav; ZOUBKOVÁ, Ivana a kol. *Kriminologie*. 4. vyd. Praha: Wolters Kluwer, a. s., 2014, s. 176. ISBN 978-80-7478-614-3.

V souvislosti s „trestáním“ seniorů nás často napadá význam rehabilitační neboli nápravné funkce trestu. Výkon trestu odnětí svobody je vnímán jako prostředek nápravy, převýchovy pachatele. Můžeme však u osoby seniorského věku hovořit ještě o nějaké „převýchově“? V procesu převýchovy jde o nápravu určitých nedostatků či chyb předcházejícího výchovného procesu. Za účelem úspěšné převýchovy je nutné provést důkladnou analýzu příčin a podmínek, které vedly k nežádoucímu chování, což vyžaduje důkladnou individuální práci s jedincem, kterého je nutné též v zájmu úspěšného reedukačního působení získat a podnítit u něj zájem o změnu. Toto může být u osob seniorského věku značným problémem. Základní cestou převýchovy vychovávaného v boji s jejich negativními vlastnostmi je pak využití vlastností kladných, které musíme u jedince nalézt a následně je rozvíjet.¹¹ V této souvislosti je v penologické praxi užíván pojem resocializace. Resocializace je chápána jako „*korektivní nebo druhotná socializace jedinců, u nichž proces socializace v dřívějších vývojových etapách neproběhl úspěšně buď proto, že se v něm vyskytly různé jednotlivé nedostatky a nepříznivé podmínky (v tom případě jde o socializační deficitní), nebo proto, že byli „socializováni“ v antisociálním smyslu, tj. zapojení do systému hodnot a norem rozporných s morálními hodnotami a zákonnými normami (socializace deviantní)*“.¹² Současná právní úprava výkonu trestu odnětí svobody však pojem resocializace neužívá a pracuje s pojmem zacházení. V praxi však tyto dva pojmy splývají, kdy zacházení s pachateli trestných činů je realizováno procesem resocializace.

Při posuzování trestné činnosti pachatelů je nutné zaměřit svou pozornost na poznání příčin a podmínek (kriminogenních faktorů), které je k porušování právních norem vedly. Jen důkladné poznání těchto faktorů může vést k efektivní aplikaci adekvátních opatření ve smyslu účinné sociální kontroly. V reakci na vývoj kriminality obecně, na proměnu její struktury a to nejen z pohledu druhu páchané trestné činnosti, ale též struktury pachatelů se objevují též nové postupy, metody, programy zacházení s pachateli s cílem jejich úspěšné sociální reintegrace. Ve vztahu k seniorům je třeba vytvářet nové resocializační programy, které je možné aplikovat při zacházení s touto skupinou odsouzených jak ve výkonu trestu odnětí svobody, tak především v rámci alternativních způsobů řešení trestních věcí. Především soudci stojí před nelehkou úlohou volby adekvátního trestu pro konkrétního pachatele v souvislosti s posuzováním otázky „napravitelnosti“ pachatele a prognózy jeho dalšího vývoje.

Ochrannou funkci trestu nejlépe, ale pouze dočasně, naplňuje eliminační teorie trestu. Nepodmíněný trest odnětí svobody izoluje pachatele od majoritní společnosti a tím mu zabraňuje (zuzuje možnosti) v páchání další trestné činnosti. Pro některé pachatele již samotná izolace může být takovou újmou, která jej odradí od dalšího páchání trestné

11 ONDICOVÁ, Magdaléna. *Penitenciárna pedagogika. I. časť*. Bratislava: APZ v Bratislave, 2004, s. 99. ISBN 80-8054-311-9.

12 ČEPELÁK, Jiří. *Penitenciární psychologie*. 1. díl. Praha: Správa Sboru nápravné výchovy, 1982, s. 2. In: ČERNÍKOVÁ, Vratislava, FIRSTOVÁ, Jana a Jan SOCHŮREK. *Sociální ochrana. Terciární prevence, její možnosti a limity*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2008, s. 144. ISBN 978-80-7380-138-0.

činnosti. K tomuto jevu však dochází často pouze u „méně narušených“ jedinců, zpravidla prvopachatelů, u kterých je obecně riziko dalšího kriminálního selhání podstatně nižší. Senior se jako prvopachatel do výkonu trestu odnětí svobody dostává málokdy a převažují zde právě recidivující osoby.

Jako vhodné doplnění, rozšíření možností volby reakce na trestnou činnost a širší uplatnění individuálního přístupu k pachateli se jeví aplikace principu restorativní justice.¹³ V České republice jde o doplnění či rozšíření realizovaných klasických trestních postupů. Restorativní (restituční, kompenzační) teorie kladou důraz prioritně na odstranění následků trestného činu, na narovnání narušených sociálních vztahů mezi pachatelem a obětí, pachatelem a společností, na kompenzaci újmy způsobené obětí. Restorativní justice usiluje o širší aplikaci alternativních způsobů řešení trestních věcí, alternativních sankcí a nabízí tak širokou škálu možností zacházení s pachateli trestné činnosti z řad seniorů. Může se jednat o aplikaci nejčastěji ukládaného alternativního trestu podmíněčného odsouzení, či podmíněčného odsouzení s dohledem, výkonu odpovídající (zdravotnímu stavu, dovednostem, schopnostem seniora), přiměřené činnosti v rámci trestu obecně prospěšných prací, případně při důkladném zvážení okolností spáchaného trestného činu, poměrů seniora, jeho dosavadního způsobu života a negativních dopadů ukládané sankce ve smyslu prohloubení sociální izolace též trestu domácího vězení. Za úvahu by jistě stály další možnosti vytváření a následné aplikace programů probační a mediační služby cílené na skupinu pachatelů seniorského věku při respektu jejich specifík a potřeb, případně využívání různým komunitních sankcí, tak jak je známe ze zahraničí.

Z výše uvedeného vyplývá, že současná podoba trestní justice, její aplikační praxe v sobě zahrnuje sankce či opatření, v rámci kterých se v různém rozsahu odrážejí všechny výše uvedené teorie. Stejně tak je tomu i v případech reakce na trestnou činnost seniorů. Pro naplnění účelu trestu je i zde nezbytně nutný přístup založený právě na tzv. smíšené teorii. Ve vztahu k zacházení s pachateli- seniory bych si však na tomto místě dovolila apelovat na širší aplikaci principů restorativní justice. Prioritou by na tomto místě mělo být uplatnění nároku poškozeného před samotným potrestáním, převýchovou, izolací či odstrašením pachatele. Na druhou stranu je však třeba si uvědomit, že i osoby seniorského věku se dopouštějí takových druhů závažné trestné činnosti – zločinů, kdy je využití restorativních postupů nepřípustné a uložení nepodmíněného trestu odnětí svobody se jeví jako jediné možné řešení.

Pachatel seniorského věku ve výkonu trestu odnětí svobody

Od roku 1990 dochází sice k mírnému, ale k systematickému nárůstu podílu vězňů seniorského věku v zařízeních pro výkon nepodmíněného trestu odnětí svobody na území České republiky. Tento fakt nás nutně vede k zamyšlení nad stávající praxí v oblasti

¹³ VÁLKOVÁ, Helena a Alexandr SOTOLÁŘ. Restorativní justice-trestní politika pro 21. století? *Trestní právo*, 2000, č. 1, s. 4–11. ISSN 1211-2860.

zacházení s touto specifickou kategorií odsouzených. Vezmeme-li v potaz charakteristiky této věkové skupiny osob, musí se tyto nutně též promítnout do oblasti zacházení s vězňnými, jež by mělo stát prioritně na principu sociální práce, podpory a pomoci.

Studie zaměřené na práci s vězni v penitenciárních institucích¹⁴ poukazují na jistá negativa, jež práci s touto věkovou kategorií odsouzených komplikují. Jedná se například o menší rozmanitost legislativních opatření i metod penitenciární práce oproti ostatním skupinám odsouzených. Věžňové – senioři jsou v důsledku přítomnosti řady, převážně zdravotních hendikepů omezeni v účasti na různých vězeňských aktivitách, určených obecné populaci vězňných. Senioři pak v důsledku toho vykonávají svůj trest pasivně na celách. Tato věková kategorie vězňů není legislativně blíže rozlišována a penitenciární aktivity určené seniorům jsou tak zákonodárci marginalizovány.¹⁵

Zacházení s odsouzenými seniorského věku musí nutně respektovat specifika této věkové kategorie osob při současném respektu účelu trestu jako takového. Novelou zákona o výkonu trestu odnětí svobody s účinností od 1. 1. 2014 došlo ke specifikaci účelu VTOS – „účelem výkonu trestu odnětí svobody je prostředky stanovenými tímto zákonem působit na odsouzené tak, aby snižovali nebezpečí recidivy svého kriminálního chování a vedli po propuštění soběstačný život v souladu se zákonem, chránit společnost před pachateli trestných činů a zabránit jim v dalším páchání trestné činnosti“¹⁶. Účel trestu takto vymezený v zákoně o výkonu trestu odnětí svobody vychází z výše uvedených zásad trestněprávního postihu pachatelů za současného respektu smíšených teoretických přístupů.

Při umístování odsouzených do příslušné věznice se postupuje na základě tzv. vnější diferenciaci, dle právní kvalifikace spáchaného trestného činu o ní rozhodují příslušné soudy. Odsouzení, včetně seniorů, se zařazují do čtyř typů věznic: s dohledem, dozorem, ostrahou, se zvýšenou ostrahou. V těchto věznicích jsou dále pro určité skupiny odsouzených zřizována specializovaná oddělení – pro seniory, dle možností jednotlivých věznic, oddělení pro trvale pracovně nezařaditelné vězňné osoby. U zařazování vězňných osob na specializovaná oddělení můžeme hovořit o tzv. vnitřní diferenciaci.¹⁷ Ta se řídí dle ŘVTOS a podrobně je pak upravena metodickým listem ředitele odboru výkonu vazby a trestu č. 11/2007, kterým se stanoví zásady při realizaci vnitřní diferenciaci odsouzených ve věznicích a vazebních věznicích VS ČR.

14 Blíže: GRZESIAK, Sławomir. *Praca penitencjarna z więźniami seniorami*. Oficyna Wydawnicza ATUT – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe 2013. ISBN 978-83-7432-902-6.

15 GRZESIAK, Sławomir. Pokročilý věk v polských trestních institucích – současnost a perspektivy. In: VÁLKOVÁ, Helena, ČERNÍKOVÁ, Vratislava; FIRSTOVÁ, Jana a kol. *Aktuální otázky vězeňství*. Praha: PA ČR v Praze, 2014, s. 79–86. ISBN 978-80-7251-426-7.

16 Zákon č. 169/1999 Sb. o výkonu trestu odnětí svobody, v platném znění.

17 Více k diferenciaci odsouzených: SOCHŮREK, Jan. *Kapitoly z penologie. II. díl. Teorie a praxe zacházení s vězňnými*. Liberec: TU v Liberci, 2007, s. 24–28. ISBN 978-80-7372-204-3.

Na základě zpracované komplexní zprávy o odsouzeném, kterou zpracovává tým odborníků na nástupním oddělení, se vypracuje individuálně pro každého odsouzeného s ohledem na délku trestu, charakteristiku osobnosti a příčiny trestné činnosti program zacházení. Program zacházení musí obsahovat cíl, kterým bude na odsouzeného působeno, metody a způsob jeho dosažení. Cílem vypracovaného programu zacházení je dosažení účelu výkonu trestu při současném respektu potřeb odsouzeného.¹⁸ V současné době se v rámci Vězeňské služby ČR využívá pro zpracování komplexní zprávy nástroj SARPO, pomocí kterého se vyhodnocují individuálně rizika a kriminogenní potřeby.¹⁹

Osoby seniorského věku jsou v rámci českých věznic zpravidla umístovány na specializovaná oddělení pro trvale pracovní nezařaditelné vězně, v rámci kterých je práce s odsouzenými realizována na základě zpracovaných specializovaných terapeutických programů. Na oddělení pro trvale pracovní nezařaditelné odsouzené se zařazují odsouzení:

- kteří jsou starší 65 let, pokud nepožádali o zařazení do práce,
- pokud byli uznáni invalidními ve třetím stupni, nebo
- jejichž zdravotní stav neumožňuje trvalé pracovní zařazení.

Trvale pracovní nezařaditelní jsou umístováni odděleně od ostatních odsouzených, s ohledem na jejich zdravotní stav. Za splnění stanovených podmínek může být se souhlasem lékaře zařazen do vhodné pracovní terapie. Působení na odsouzeného ve specializovaném oddělení se realizuje zejména prostřednictvím komunitního a režimového systému, individuální a skupinové terapie a relaxace. V rámci programu zacházení je odsouzenému poskytována specializovaná individuální péče. Účelem specializovaného oddělení je diferencované zacházení s odsouzenými s ohledem na jeho věkové a zdravotní zvláštnosti. U tohoto odsouzeného je uplatňován individuální přístup a preference psychoterapeutických prvků. Rovněž programy zacházení jsou přizpůsobeny specifickým zvláštnostem a potřebám odsouzeného a vycházejí z psychologického či speciálně pedagogického posouzení osobnosti odsouzeného a jsou zaměřeny především na oblast vzdělávací, terapeutickou a zájmovou.²⁰ Dle možností věznice je odsouzeným poskytována též rehabilitační péče. Tato oddělení jsou zřizována ve všech typech věznic od dohledu až po zvýšenou ostrahu.

Mezi vězněnými seniory je řada imobilních občanů vyžadujících zvláštní péči. Za tímto účelem jsou též ve VTOS proškolení další odsouzení k pečovatelským úkonům nutným pro zacházení s touto kategorií odsouzených, případně těmto odsouzeným pomáhají odsouzení – dobrovolníci - a to v rámci aktivit, které nepotřebují specializované proškolení. Specializovaná oddělení jsou velice náročná, co se týče zacházení s odsou-

18 Blíže: ČERNÍKOVÁ, Vlastislava; FIRSTOVÁ, Jana a Jan SOCHŮREK. *Sociální ochrana. Terciární prevence, její možnosti a limity*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2008, s. 103. ISBN 978-80-7380-138-0.

19 PETRAS, Michal a Jindřich HŮRKA. Zavedení nástroje SARPO do penitenciární praxe. *České vězeňství*. 2012, roč. 2012, č. 4, s. 15. ISSN 1213-9297.

20 Převzato: Řád specializovaného oddělení pro odsouzené trvale pracovní nezařaditelné ve Vězeňské službě ČR.

zenými. Setkáváme se zde s odsouzenými s tělesným postižením, s poruchou sluchu, zraku, řeči, s duševními onemocněními, s odsouzenými s nízkou mentální úrovní, mající nízkou sebekontrolu, u kterých je adaptace na vězeňský režim pomalá. Toto vše činí nemalé nároky též na vězeňský personál, který musí vykazovat jisté osobnostní, kvalifikační předpoklady a k této náročné profesi musí též přistupovat s vysokým nasazením. V tomto ohledu se jeví jako nezbytně nutné další profesní vzdělávání vězeňského personálu v oblasti gerontologie se zaměřením na specifika zacházení se seniory omezenými na osobní svobodě.

Na základě praxe vězeňských pracovníků a taktéž studií realizovaných v oblasti penitenciárního zacházení s osobami seniorského věku²¹ se doporučují určité změny konceptu doposud realizované penitenciární péče dotýkající se vězňů seniorského věku s cílem úspěšné reintegrace těchto osob zpět do společnosti, ve které budou schopni žít v souladu se společenskými a právními normami. Významným aspektem v tomto ohledu se jeví již samotná legislativa, která musí nutně zohledňovat specifické potřeby osob seniorského věku, aby nedocházelo k jejich marginalizaci či diskriminaci a to ani ve vězeňském prostředí. Vězněným seniorům, kteří se chtějí účastnit aktivit programů zacházení realizovaných s cílem jejich úspěšné společenské reintegrace, by měla být umožněna účast na těchto aktivitách s ohledem na jejich možnosti a specifické potřeby. Je nutné si též uvědomit, že tato práce nekončí propuštěním vězněného seniora na svobodu. Jako nezbytně nutné se jeví vytvoření efektivního systému následné péče o seniory opouštějící zařízení pro výkon trestu odnětí svobody. Právě senioři tvoří v tomto ohledu v současné moderní dynamické společnosti tu nejohroženější skupinu obyvatel.

Závěr

Seniory je nutné vnímat jako specifickou skupinu pachatelů trestné činnosti. Tak jak stárne populace, dochází též k pozvolnému nárůstu počtu pachatelů z řad seniorů. Dosavadní přístupy klasické trestní justice příliš nereflektují specifické potřeby seniorů a s tím související možnosti společnosti v oblasti zacházení s touto věkovou kategorií osob dopouštějící se protiprávní činnosti. Je nutné se tedy hlouběji zamýšlet nad naplňováním účelu trestu ve vztahu k pachatelům seniorského věku při respektu jednotlivých teorií trestu, tak jak jsou v jednotlivých opatřeních či sankcích zastoupeny. Současné moderní trestněprávní systémy volají po širší aplikaci postupů v rámci restorativní justice, které se v mnohém jeví též jako vhodnější při řešení protiprávní činnosti seniorů. Pokud však jako jediné možné řešení reakce společnosti na kriminalitu seniora přichází nepodmíněný trest odnětí svobody, je nezbytně nutné, zabývat se též novou koncepcí penitenciární péče o osoby seniorského věku v našich vězeňských zařízeních. Koneckonců nová koncepce vězeňství již výhledově uvažuje v tomto kontextu o určitých změnách v rámci penitenciárního procesu.

²¹ GRZESIAK, Sławomir. *Praca penitencjarna z więźniami seniorami*, Oficyna Wydawnicza ATUT – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe 2013. ISBN 978-83-7432-902-6.